

zatokat, törekvéseket is. Így bontakozik ki az olvasó előtt, hogy Orosházán — s ahhoz hasonlóan a tájon másutt is, több-kevesebb helyi színnel — a tömegek szembenállásának számtalan fokozata és árnyalata volt, s ebben a tarkaságban, sokféle formában a kommunisták és a baloldali szocialisták jelentették a tudatos irányító és szervező erőt, az elégedetlen elemeket ők tudták közvetlenül vagy közvetve összefogni.

A mozgalom belső fejlődését, változó megjelenési formáit éppúgy reálisan, őszintén feltárja a kötet, mint a szervezkedés hősi helytállását vagy — a körmönfont brutális elnyomó apparátus embereivel szemben — gyors és ügyes megoldásokat, szellemes kibúvókat kívánó hétköznapjait, választűtjait. A mozgalom „szürke mindennapjaiban” végzett munka értékeit, maradandóságát az összes emlékiratszerzők között Keresztes Mihály tudja a legjobban, leggazdagabban érzékeltetni és méltó helyére tenni. A kötet több esetben is

példával igazolja, hogy az orosházi szocialisták tevékenysége tartalmában az illegális kommunisták céljait szolgálta, emiatt mindvégig szemben álltak a Szociáldemokrata Párt megalkuvó központi vezetőivel. (Néhányukról kitűnő portrét is kapunk!) Bizonyítja ezt az is, hogy a felszabadulás után ezek a baloldali szocialisták azonnal a Kommunista Párt programjának szellemében kezdtek munkához, s valamennyien annak soraiba léptek.

Keresztes Mihály könyve a magyar munkásmozgalom történetének egyik jelentős forrása, különösen a Viharsarok tekintetében. Értékei láttán az olvasónak eszébe sem jut, hogy „elsőkönyves” szerző alkotását vette kézbe. Keresztes Mihálynak a felszabadulást követő esztendőkről is gazdag, a legszélesebb érdeklődésre számot tartó mondanivalója lehet, reméljük, hogy hamarosan újabb memoárkötet írójaként tisztelhetjük. (*Kossuth Könyvkiadó 1968.*)

SZABÓ FERENC

PRÓZA

DÉRY TIBOR: A KÉTHANGÚ KIÁLTÁS

Déry is — mint Thomas Mann és Sinkó Ervin tette — megírhatná nem egy művével kapcsolatban „a regény regényét”. Érdekes és tanulságos lenne megjelenésük és fogadtatásuk története. A sors — persze egyáltalán nem véletlenül — eléggé mostoha volt az íróhoz, alkinek nemcsak az írói munka kínjait kellett lebírnia, hanem annak a tudatnak benítő hatását is, hogy a készülő művek esetleg jó ideig, vagy egyáltalán nem jutnak olvasó elé. A meg nem írt „regény regényének” cselekménye a fiatalkori alkotások vonatkozásában — úgy tűnik — elérkezett utolsó fejezetéhez: Déry drámakötetének ikerpárjaként megjelent az első regények válogatott gyűjteménye is.

Az írói pálya immár fél évszázados; a kötet első darabja, a címző kisregény 1918-ból való. „Azóta, hogy Diró beköltözött a házba — indul a fantasztikus történet —, furcsa dolgok történtek ott éjjelenként”: rettenetes kéthangú ordítást lehetett hallani, a csecsemők álmukban sírtak, s a rémület szinte tébolyig fokozódott, mert az emberek egymáson is kétségbeejtő tüneteket kezdtek tapasztalni, mígnem a padlásszobában eldördül az átkot fel-

oldó pisztolylövés. A titokzatos lakó egy frontról visszajött világháborús katonára, aki a legszörnyűbb módon sérült meg; nem fegyverek tették nyomorékká, hanem a háború szelleme, az öntudatot a cselekvésnél kikapcsoló, barbárságra is képes vak engedelmség. Akarat és cselekedet végzetesen elvált nála, mert kettéválasztották; Dikó akaratára ellenére „kettős életet” él testi és megelevenedő tükörképe mivoltában. Torz és kegyetlen, ugyanakkor mérhetetlenül szenvedő lény: „világra szabódított veszedelem”. Azt mondja el Déry e rémület és téboly hangulataival, helyzeteivel átszótt expresszionista ihletettséggé művében, amit legjobban talán Móricz a *Szegény emberek*-ben: a háború következtében a humánus öntudaton felülkerekedik a mechanizmussá vált kegyetlenség. A szeretlen túlzások és az olykori banalitás itt még hibája Dérynek, az elbeszélő mód egzaktsága azonban — eléggé hihetetlenül — már a *Nikki* írójára mutat.

A társadalomból való számkivetettség az *Országúton* c. regényben már önként vállalt sors. Az országút, a csavargó, a vándorlás egyetlen szimbólumrendszer elemei, megtalálhatók a

20-as évek közepén, végén egy egész nemzedék — Kassák, a fiatal Illyés, Zek, Radnóti és még sokan mások — műveiben: az elutasító, lázadó magatartás, a megtagadás, a kivonulás képszerű kifejezésének szinte közössé vált motívumai.

Déry öregedő csavargója azért válsztotta az országutat, hogy „zavartalan lélekkel” élhessen; megfulladt volna „odabenn”. A sehová-nem-tartozás rögeszméjévé vált, ő maga pedig egoistává, nem különbbé, mint a világ, melyet oda hagyott. Az eszményhez, a teljes szabadsághoz egyedül önmaga sem tudott tartósan hű maradni; szinte a véletlektől következetlen: „vagy kegyetlen” vagy „alázatos és nyalánk”, gerince „jobbra-balra hajlik”. Fokozatosan rá kell döbennie, hogy „nem lehet kívül maradni”, a „bűnt”, mely odabenn van, „belülről kell kiirtani”. A lázadás egy magatartásformájának természetrajza és bírálata a regény, az anarchizmusé; az út kudarcba futtatásával egy lehetőséggel való leszámolás, közvetve egy másikra és egészen másmilyenre történik figyelmeztetés ebben az elvont világban játszódó, szürrealisztikus hangulatú történetben, mely, ha Déry nemzedékének és osztálya legjobbjainak nem könnyen megjárta útját tekintjük, nemigen nélkülöz bizonyos önvallomásszerű jelleget, s a bírálat mögött ott rejtezik a visszapillantás sok tapasztalata, bölcsőbbé érlelő tanulsága. Ahová végül is a vándorlások után el kell jutni, azt nem sokkal később a személyes sors páratlanul szuggesztív újraelevenítésével Kassák mutatja meg az *Egy ember életé*-ben; Déry regénye sok szempontból tehát e nagyszerű önéletrajz irodalomtörténeti környezetébe kívánkozik, ha méltatlan ellentétpárként is.

Csavargó tulajdonképp az 1933-ban írt *Pesti felhőjáték* hőse is, mindenestre olyan valaki, aki — igaz, más módon — szintén a kivonulást választja: viszontlátott hazájából, Magyarországból egy kis szigetre. Mély csalódást hozó hazalátogatás furcsa, groteszk hangulatú története a regény. Dr. Rácz (érthetetlen, hogy lett doktor, ha érettségi után ment ki Franciaországba, s a távollét hat esztendejéből ötöt internálótáborban töltött!) Pesten régi barátjába ütközik, s akaratlan kívül szereplője lesz néhány ember meglehetősen zűrzaváros magánéletének s tragédiáknak is. Tudja, hogy a világból nem lehet végleg elmenekülni, de úgy érzi, „ez az ország túl ironikusan” fogadta őt, vissza szeretne menni a „hadifogságba”. Irónia jellemzi a

hangvételt: jut ebből „a felhők lovagjának” is, riadt menekülésének, „kuviksorsának”.

Lényegesen nagyobb teret kap e műben a csömört kelző társadalmi élet képe, s nem véletlen, hogy a fiatal Déryvel kapcsolatban egzisztencialista életérzésről szólnak; dr. Rácz e világban belül tesz önkéntelenül felfedezéseket. Ő maga nem súlyos egyéniség, az események kiszolgáltatója: magatartásának időszerűtlensége válik ezúttal világossá az író befejezőnek szánt gesztusaként az évtizede önmagával folytatott vitában.

Az új, eszményinek tartott magatartás jelenik meg a következő regényben, az, amit a cím is kifejez: „szemtől szembe”. Déry első mozgalmi témájú műve ez, ahogy maga mondja, inkább csak „ujjgyakorlat”. A *befejezetlen mondat*-hoz. A német munkásmozgalom legküzdelmesebb korszakából való a történet: a kivándorlók és elmenekülők után megjelennek a belül maradván való megtagadás, a harc, az összefogás, az egymáshoz tartozás fanatikusai. Már itt különös érzékenységgel figyel fel Déry azokra a sokszor tragikus konfliktusokra, melyeket nagy regényeiben oly bátran és izgalmasan ír meg: a magánélet és a mozgalom közötti oly sok módon lehetségesre, a csatlakozni kívánó „osztályidegen” kétszeres számkivettségére. A hősként szinte emberfeletti mértékben szigorúak önmagukhoz és egymáshoz, a fékek kemény fénye vonja be őket, valahogy távolinak tűnnek kérelhetetlen céltudatosságuk és tökéletességük miatt. A hazai mozgalom nagy eposzaiban melegebbé válik mindez; a hősi emlékköltés szándéka — mely az emlékműszerűség egy kétségtelen forrása volt — később mérséklődik.

Nyoma még mindig akad Déry szürrealizmussal való kalandjának; egy nehéz és válságos pillanatban a kommunista Ernst gyermekkori emlékei szürrealista hangulatú vízióvá állnak össze, úgy jelennek meg, ahogy egykor a valós élményeket az akkori életérzés hatására a gyermeki fantázia és logika önmaga számára összeszerkesztette. A gondolati és formai lehiggadás egyébként Dérynél együtt következett be, akár sok kortársánál.

Nemcsak problematikája, hanem sorsa is a *befejezetlen mondat*-hoz kapcsolja a *Szemtől szembe* c. regényt; 1932—34-ben született, két részletet azonnal közölt belőle Kassák Munka c. folyóiratában, ő volt — úgy látszik — Magyarországon akkor az egyetlen

szerkesztő, aki, mellesleg a német kommunisták kérlelhetetlen bírálója, merte ezt; a teljes megjelenésre több mint tíz évet kellett várni.

A remekművek csak ritkán születnek teljesen váratlanul; legtöbbször nagy kitartásra, az előzetes próbálkozások egész sorára s az írásban való rendületlen hitre van szükség. Alkat,

tehetség, körülmények esetenként változó mértékben szabják meg az írói pálya ún. „első korszakának” lefolyását. A fiatal Déry útja és sorsa, „regényeinek regénye” ily módon író és kritikus számára figyelmeztető tanulság lehet. (*Szépirodalmi Könyvkiadó* 1968.)

CSAPLÁR FERENC

SÜKÖSD MIHÁLY: A KÍVÜLÁLLÓ

A szerző egy személyben értekezős és széppróza-író. Ez az adottság szorosabban figyelmeztet ihlet és tudatoság, önkontroll és magas fokú improvizáció kettősségére. Ezt az örök kölcsönhatásban levő kettősséget és a két hatóerő legfontosabb szintézisét a ki-munkált műgondban nincs módom és jogom akárcsak a magam számára is evidensen kifejtteni. Csupán az egyedi író „két személyes” működésében foglalt modern ambivalencia sajátos használatának fölismerésében szeretnék az olvasóval osztozni Sükösd Mihály új könyvének olvasása nyomán. Miben mutatkozik a kritikus-író szépírói működésének haszna? Elsősorban a fölépítés egyensúlya, a cselekményt meglőkő témák és szölamok, a *tempo* belépése, a szükségesnél sosem hatásosabb hangszerelés, a kiérlelt mondanivaló, az egyértelmű és meggondoltan kifejezett világnézet.

A nyolc év előtt közreadott *Ólomketerc* c. novellás kötetében belső kényszer sodrásában helyezkedő és külső erők nyomása alatt cselekvő, hevesen vonzó és undorítóan taszító — nem hősökét — kortársakat mutat be. A kritikától alig méltányolt, jelentékeny szépírói kvalitásokkal rendelkező első kötetet két év múlva a *Fától fáig* c. regény követi. Ebben a háború utolsó szakaszát, az 1944-es esztendő, egy fejlett intellektusú, tíz-tizenegy éves gyerek nézőpontjából vetíti elénk, pontosabban: azt a pszichikai folyamatot, amikor Méliusz Péter, a „kis gúzü”, személyiségárja elmagányosodása arányában mélyül, életét determináló események ráhatása folytán.

Most megjelent könyvében a címadó regényt két elbeszélés előzi meg. Mindkettőt élmény hitelesíti, és mindkettő alaptétele — ha más-más környezetben, megnyilvánulásban is: mit fogad sor-sává kora szellemi áramlataiból az a nemzedék, amely az ötvenes évek első felében volt egyetemi hallgató, és mit fogadnak sorsukká azok, akiket a személyi kultusz idején adminisztratív

okokból eltávolítottak, majd kényszerű távollétüket jóváteendő, visszavettek? Az 1956-os megrázkódtatás elbizonytalanította nehezen kialakított világképüket. Előbb mentális, majd érzelmi tapasztalatokat, élményeket gyűjtve roncsozódtak és vigasztalódtak. Ezt a sokrétű kérdéskört közvetlenül ábrázolja *A megérkezett*, majd áttételesen, más vetületben, nyugati környezetben az *Útközben* c. elbeszélés. Mindkettő döntő szakaszában elemzi a nemzedék maga formálását, a felnőtté válás kataklizmáját, hátterében egy-egy öreg professzorral. Törvénytérő, hogy a növekvők példák után kutassanak, s hol találhatnánk ezt, ha nem egy-egy eszményes absztrahált nevelőben? S a jelen esetben mindkét professzor nagy formátumú, szuggesztív személyiség, mindkettő példa volt. Azonban az itthoni professzort, Jancsó Lukácsot, és a külföldi professzort, Ervin Steingrubert hatalomszeretete, énközpontúsága alkalmatlanná teszi az eszményképzerepre. Mindkettő csak önmagára kíváncsi; saját személyükre koncentráltak. Jancsó Lukács vulgárisan, egzisztenciális kényszerből, Steingruber pedig, mert „túlélte” önmagát, beleunt az absztrakt szemléletbe és belefáradt a reménybe, hogy a világ összársadalma, a nagyvagy kisbetűvel írott emberiség formálható: a valóság közönyös, a valóság befolyásolhatatlan. Tanítványaik a célja vesztett kallódás, világba-kivetettség modelljei, vagy Aranyszájú és Tege esetében az önmagukra utaltság szerencsései, mert megkeresték és fölismerték helyüket, céljukká fogadták, hozzáad-zették magukat a nekik jutó feladathoz.

Sükösd Mihály — amint futólag vázoltuk — eddig többé-kevésbé saját élményeit rendezte művekké. A most megjelent *Kívülálló*-ban új műformát, a tényregényt kívánja megvalósítani. Regénye keretét a Prónay Pál naplójából közzétett szemelvényes válogatás szolgáltatja. A naplóban szereplő Csusvara Mihály (Sükösdnél: Vancsura) a